

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Mart/March 2025, s. 13: 465-500

1977 Mekke Konferansı ve Bilginin İslamileştirilmesi Kavramı ve Uygulamaları Üzerindeki Etkileri

1977 Makkah Conference and Its Impact on the Concept and Practices of
Islamization of Knowledge

Sümeyye GÜVEN

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ABD
PhD Student, Marmara University, Faculty of Theology,
Department of Religious Education
sumeyyegüven@yahoo.com

ORCID: 0000-0003-2407-7216

Nurullah ALTAŞ

Profesör, Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ABD,
Professor, Yalova University, Faculty of Theology,
Department of Religious Education
altas68@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4179-7645

DOI: 10.56720/mevzu.1580114

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Kasım / November 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 10 Ocak / January 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Mart / March 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mart / March

Atf / Citation: Güven, Sümeyye. Altaş, Nurullah. “1977 Mekke Konferansı ve Bilginin İslamileştirilmesi Kavramı ve Uygulamaları Üzerindeki Etkileri”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (Mart 2025): 465-500. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1580114>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Birinci Dünya Müslüman Eğitim Konferansı/ *First World Conference on Muslim Education*, Müslümanların eğitimsel ihtiyaçlarını ele almak üzere 1977 yılında Mekke'de düzenlenmiştir. Bu konferans literatürde 1977 Mekke Konferansı olarak da yer almaktadır. Konferans, sömürgecilik sonrası siyasal bağımsızlığını geri kazanan İslam dünyasında uygulanmakta olan Batı tarzı eğitimin Batı'da olduğu gibi Müslüman dünyada da kafa karışıklıklarına sebep olduğu ve bu eğitim modelinin Müslümanların ihtiyaçlarına cevap veremediği gerekçesiyle organize edilmiştir. Konferansa, ev sahibi Suudi Arabistan ile birlikte 40 ülkeden 313 bilim adamı iştirak etmiş 150 bildiri sunulmuştur. Bilginin İslamileştirilmesi konusunda iki farklı ekolün kurucuları olan Nakib el-Attas ve İsmail Raci el-Faruki de bu konferansta yer almıştır. Ayrıca Türkiye'den Doç. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Ali Şafak, Dr. Osman Öztürk, Dr. Nahit Dinçer ve Prof. Dr. Nevzad Yalçıntaş konferansa katılmıştır. Bilginin üretimi ve uygulanması, İslami değerlerin metinlere ve öğretime aktarılması gibi pek çok konunun ele alındığı bu konferans, farklı kültürler ve eğitim sistemlerinde yetişmiş Müslüman düşünürleri bir araya getirmiş olması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada söz konusu konferansın *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunun kavramsallaşmasına katkısı nitel verilerin analizinden hareketle incelenmiştir. Konferans bildirileri ve tartışmalarında, Batıdaki seküler bilim ve eğitim anlayışının İslam inançları ile çatışması ve bu sürecin eğitim politikalarına etkisi etrafında dile getirilen görüşler analiz edilmiştir. Bu görüşlerin Nakib el-Attas tarafından kavramsallaştırılan ve İsmail Raci el-Faruki tarafından uygulama boyutunda geliştirilen *Bilginin İslamileştirilmesi* projesi üzerindeki muhtemel etkilerine dair değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekke Konferansı, Birinci Dünya Müslüman Eğitim Konferansı, Bilginin İslamileştirilmesi, İslami Eğitim, Sekülerizm, Modernizm.

Abstract

The First World Conference on Muslim Education was held in Makkah in 1977 to address the educational needs of Muslims. This conference is also referred as the 1977 Makkah Conference in the literature. The conference was organized on the grounds that the Western-style education implemented in

the Islamic world, which regained its political independence after colonialism, caused confusion in the Muslim world as it did in the West, and this education model could not meet the needs of Muslims. 313 scientists from 40 countries participated in the conference, including the host Saudi Arabia, and 150 papers were presented. Naquib al-Attas and Ismail Raji al-Faruqi, the founders of two different schools on the Islamization of Knowledge, also took part in this conference. Additionally, Assoc. Prof. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Ali Şafak, Dr. Osman Öztürk, Dr. Nahit Dinçer and Prof. Dr. Nevzad Yalçıntaş from Türkiye attended the conference. This Conference, where many issues such as the production and application of knowledge and the transfer of Islamic values to texts and teaching are discussed, is very important in terms of bringing together Muslim thinkers trained in different cultures and education systems. In this study, the contribution of the aforementioned conference to the conceptualization of the *Islamization of Knowledge* has been examined based on the analysis of qualitative data. In the conference papers and discussions, the views expressed around the conflict between the secular understanding of science and education in the West and Islamic beliefs and the impact of this process on education policies were analyzed. An evaluation has been made regarding the possible impacts of these views on the *Islamization of Knowledge* project, conceptualized by Naquib al-Attas and developed in practical terms by Ismail Raji al-Faruqi.

Keywords: Makkah Conference, First World Conference on Muslim Education, Islamization of Knowledge, Islamic Education, Secularism, Modernism.

Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Nurullah Altaş danışmanlığında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Anabilim dalında devam etmekte olan <i>Bilginin İslamileştirilmesi Kavramı ve Uygulamaları Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Örneği</i> başlıklı doktora tezime esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye).
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması / <i>Conceiving the Study</i> : SG (%55), NA (%45) Veri Toplanması / <i>Data Collection</i> : SG (%70), NA (%30) Veri Analizi / <i>Data Analysis</i> : SG (%60), NA (%40) Makalenin Yazımı / <i>Writing up</i> : SG (%80), NA (%20) Makale Gönderimi ve Revizyonu / <i>Submission and Revision</i> : SG (%90), NA (%10)

Giriş

Mekke, 31 Mart - 8 Nisan 1977 tarihleri arasında tarihte ilk defa gerçekleşecek olan bir konferansa ev sahipliği yaptı. Bu konferans Birinci Dünya Müslüman Eğitim Konferansı/*First World Conference on Muslim Education* olarak isimlendirildi. İlk defa dünya çapındaki Müslüman alimlerin, hocaların, düşünürlerin, Müslüman çoğunluklu ve azınlıklı ülkelerdeki Müslüman çocukların eğitimini müzakere etmek için bir araya gelmesi sebebiyle bu konferansa bu isim verilmiştir.

Bu konferans, Suudi Arabistan Kralı Khalid bin Abdulaziz yürütücülüğünde, Kral Abdulaziz Üniversitesi Rektörü Dr. Muhammad Umar Zubair'in başkanlığında organize edilmiştir. Konferansa, ev sahibi Suudi Arabistan ile birlikte 40 ülkeden 313 bilim adamı iştirak etmiş 150 bildiri sunulmuştur (*First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 75*). Bilginin İslamileştirilmesi konusunda iki farklı ekolün kurucuları olan Nakib el-Attas ve İsmail Raci el-Faruki de bu konferansta yer almıştır. Ayrıca Türkiye'den de Doç. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Ali Şafak, Dr. Osman

Öztürk, Dr. Nahit Dinçer ve Prof. Dr. Nevzad Yalçıntaş konferansa katılan isimler arasında yer almaktadır.¹

Konferans, Düzenleme ve Yürütme olmak üzere iki ana komite altında organize edilmiştir. Hazırlık aşamasında konferansın temasının, amaç ve hedeflerinin, temel planının ve genel organizasyonunun onaylanması, konferans sırasında farklı sorumluluk ve görevlerin yerine getirilmesi üzere Düzenleme Komitesi bünyesinde çeşitli komiteler oluşturulmuştur. Konferansın Düzenleme Komitesi, başkanı; Şeyh Ahmed Salah Camcum, yardımcısı; Dr. Jafar Sabbagh ve sekreterler; Dr. Abdullah Zaid, Dr. Syed Ali Ashraf ve asistanları Dr. Ghulam Nabi Saqeb olmak üzere beş üye ile birlikte on kişiden oluşmaktadır. Saqeb'in 1997'de yayınlamış olduğu raporda organizasyon komitesinin bu konferansı organize etmek için iki yıl boyunca geceli gündüzlü çalıştığı belirtilmektedir. Ayrıca organizasyon aşamasında kendilerine Prof. Dr. Muhammed Kutub, Prof. Dr. Muhammed el-Mübarek ve Prof. Dr. Hussain Hamed Hassan'ın da konuları inceleyerek destek oldukları aktarılmaktadır (Saqeb, 1997). Yürütme Komitesi ise başkan, başkan yardımcıları, sekreteryaya ve üyelere otuz kişilik bir ekiptir ve bu komitenin içinde İsmail Raci el-Faruki ve Seyyid Hüseyin Nasr da bulunmaktadır.

Mekke Konferansı sonrası *Bilginin İslamileştirilmesi* konusu üzerine uluslararası arenadaki çalışmalar dikkat çekmektedir. El-Attas'ın ilk olarak 1978 yılında yayınladığı *İslam ve Sekülerizm / Islam and Secularism* (Al-Attas, 1993) ve 1980 yılında yayınladığı *İslam'da Eğitim Anlayışı / the Concept of Education in*

¹ Konferans kitabında bu ülkeler ve ülkelere gelen katılımcılar tek tek yazılmıştır. Ülke isimleri sayıldığında Suudi Arabistan dahil 34 ülke olmakla birlikte, Suudi Arabistan'daki üniversitelerdeki akademisyenlerin bazılarının ayrı ayrı ülkeleri zikredilmeden listelendiği düşünülmektedir. Ayrıca kitapta bazı katılımcıların isimlerine yer verilmediği de gözlemlenmiştir. Örneğin; Malezya'nın uzun süre Başbakanlığını yapan Mahathir Mohamed'in konferansa katıldığı bilinmekle birlikte, ismi kitapta yer almamaktadır. Verilen bilgilere göre 313 katılımcı olmasına rağmen, kitapta 293 katılımcının ismine yer verilmektedir. Kitapta listelenen ülkeler ve katılımcı sayıları şu şekildedir; Afganistan (3), Cezayir (2), Avustralya (2), Bangladeş (5), Kanada (2), Çin(Tayvan) (1), Mısır (15), İngiltere (22), Fransa (1), Hindistan (13), Endonezya (6), İran (6), Japonya (1), Ürdün (4), Kenya (2), Kuveyt (5), Lübnan (2), Libya (3), Malezya (2), Moritanya (2), Fas (9), Nijerya (7), Yemen (1), Pakistan (26), Filipinler (2), Katar (2), Güney Afrika (3), Sudan (5), Suriye (2), Tunus (1), Türkiye (6), Birleşik Arap Emirlikleri (3), A.B.D. (16) ve Suudi Arabistan (111).

İslam (Al-Attas, 1999) isimli çalışmaları, el-Faruki'nin *Bilginin İslamileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı / Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan* (Al-Faruqi, 1982) isimli çalışması ve İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)² bünyesinde İslam Üniversitelerinin kurulması, bu konuya olan ilgiyi arttırmıştır. Çalışmaların bazıları Bilginin İslamileştirilmesi konusunu savunur nitelikte iken, bazıları da eleştirel yaklaşmıştır.

El-Faruki ekolünden olan AbdulHamid AbuSulayman³ bir çok eserinde *Bilginin İslamileştirilmesi* konusuna değinirken özellikle el-Faruki'nin kitabının geliştirilmiş ikinci edisyonu olarak 1989 yılında yayımlanan *Bilginin İslamileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı / Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan* (AbuSulayman, 1989) isimli çalışması ve *İslamileştirme: Çağdaş Bilginin Yeniden Şekillendirilmesi / Islamization: Reforming Contemporary Knowledge* (AbuSulayman, 1994) isimli kitabıyla dikkat çekmektedir. El-Faruki'nin 1982 edisyonu ile AbuSulayman'ın 1989 edisyonu karşılaştırıldığında, zamanla *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramına yüklenen anlamların ve konunun kapsamının geliştirildiği görülmektedir. Nitekim el-Faruki edisyonu ekler hariç 49 sayfa iken AbuSulayman edisyonu ekler hariç 99 sayfadır. İkinci edisyonda AbuSulayman konuyu genişletip, Ümmetin geri kalmışlığına sebep olarak İslam düşüncesi ve metodoloji konularını ele alırken *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramının sadece bilgi ve eğitim alanlarını kapsamadığını, çok boyutlu olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu edisyonda finansal gereklilikler bağlamında vakıfların rolüne de dikkat çekilmiştir. AbuSulayman 1994 yılındaki çalışmasında ise bilgi üretimindeki ve İslam Düşüncesindeki krizlere değinmiş, ek olarak İslami perspektif ile Siyaset Bilimi disiplini irdelemiştir. Wan Mohd Nor Wan Daud ise el-Attas ekolünün en önemli isimlerinden birisidir. *Seyyid Muhammed Nakib el-Attas'ın Eğitim Felsefesi ve Uygulaması: İslamileştirmenin Orjinal Kavramının Bir Açıklaması / the Educational Philosophy and Practice*

² Eski ismi İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) Organisation of Islamic Conferance (OIC) olan kurumun şimdiki ismi İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) Organisation of Islamic Cooperation (OIC)'dir. İKÖ ismi, 28-30 Haziran 2011 tarihinde Astana'da düzenlenen 38. Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısında değiştirilmiştir, bk. ("İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)")

³ AbdulHamid AbuSulayman Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin ikinci rektörüdür. 1989-1999 yılları arasında görev yapmıştır. Aynı zamanda Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği/Association of Muslim Social Scientists (AMSS) ve Uluslararası İslam Düşünce Enstitüsü / International Institute of Islamic Thought (IIIT)'nin de kurucu üyelerindedir.

of Syed Muhammad Naquib al-Attas an Exposition of the Original Concept of Islamization (Wan Daud, 1998) isimli çalışması her ne kadar el-Attas'ın biyografisi gibi olsa da, onun görüşlerine detaylı bir şekilde yer vermektedir. Çalışmanın özellikle yedinci bölümünde *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunda görüş beyan eden el-Faruki, Fazlurrahman, Nasr gibi isimlerin çalışmaları irdelenmiştir.⁴

Türkiye'de ise bu alandaki çalışmaların yoğunluğunun dönemsel olarak farklılık gösterdiği gözlemlenmiştir. Nitekim Mekke Konferansı'na Türkiye'den katılan isimlerin müstakil olarak bu konu hakkında eserlerine rastlanmamıştır. Ayrıca bu konuda yazılan tezler dikkate alındığında *Bilginin İslamileştirilmesi* konusu üzerinde çok fazla durulmadığı söylenebilir. Bunun sebebinin ülkenin siyasal konjonktürü ve konuya dair eleştirel bakış sebebiyle olduğu düşünülebilir.

Konunun akademiye yansımaları incelendiğinde Yök Tez bünyesinde *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunda karşımıza ilk olarak Mevlüt Uyanık'ın 1994 tarihli doktora tezi çıkmaktadır. *Çağdaş İslam Düşüncesinde Bilginin İslamileştirilmesi Kavramı* (Uyanık, 1994) isimli çalışmada Uyanık kavramın ortaya çıktığı dönemden tezin yayınlandığı döneme kadarki süreçteki argümanları ele almıştır. Bu tez daha sonra 1999 yılında *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi* (Uyanık, 2017) adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. Bu konudaki ikinci tez ise 1995 yılında İsmail Hira'nın *Modern Bilime Karşı Bir Proje: Bilginin İslamileştirilmesi* (Hira, 1995) isimli yüksek lisans tezidir. 1995-2013 yılları arasında bu konu ve düşünürlere dair başka bir tez ile karşılaşılmamıştır. Nitekim 2013-2024 yılları arasında el-Attas ve el-Faruki hakkında tezler yazılmış olsa da *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunda bir tez çalışması bulunmamaktadır.

⁴ Bu konudaki İngilizce çalışmalar oldukça fazla olmakla birlikte, makaelnin kapsamını aşacağından ötürü temsil gücü yüksek, doğrudan konuya atfedilmiş çalışmalara ve konuyla ilgilenen isimlerin bazılarına yer verilmiştir. Mohd. Kamal Hasan, Taha Cabir el-Alvani, Rosnani Hashim gibi isimlerin çalışmaları daha çok konuyu destekler mahiyette iken, Seyyid Hüseyin Nasr, Fazlurrahman, Ziyauddin Serdar gibi isimler daha çok eleştirel bakışla konuyu ele almıştır. Mohamed Aslem Haneef ve Muhammad Mumtaz Ali'nin çalışmaları ise konuyu çok boyutlu bir şekilde incelemiştir. İleri okumalar için bu isimlerin çalışmalarına bakılabilir.

Konuya dair bazı çalışmaların Türkçe tercümeleri yapılmıştır. Fehmi Koru'nun ilk olarak 1985 yılında tercümesini *yaptığı Bilginin İslamileştirilmesi Genel Çalışma Planı ve İlkeler* (el-Faruki, 2017) isimli kitap el-Faruki edisyonunun tercümesidir. Bunun haricinde Alparslan Açıkgenç'in *İslamic Science Towards a Definition* isimli kitabı da *Kavram ve Süreç Olarak Bilginin İslamileştirilmesi* (Açıkgenç, 1998) ismiyle tercüme edilmiş olup el-Attas ekolü perspektifinden konuyu ele almaktadır. Taha Cabir el-Alvani, Lüey Safi, Mohammad Mumtaz Ali ve Mohamad Aslam Haneef'in de konuyla ilgili makaleleri Türkçe'ye çevrilen çalışmalar arasında yer almaktadır.⁵

Literatürdeki Türkçe makaleler ise konuyu betimleyici bir şekilde ele alan ve eleştiren olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Mehmet Birekul'un *Bilginin Toplumsal İnşası: Bir Sosyal Gerçeklik Olarak Bilginin İslamileştirilmesi'ni Yeniden Düşünmek* (Birekul, 2012) isimli çalışması, konuyu kavramsal boyuttan sosyolojik boyuta taşımayı başarmış özgün bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Veysel Altun, *İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası: Bilginin İslamileştirilmesi* (Altun, 2014) isimli makalesinde *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunun ortaya çıkma nedenlerini, yapılan eleştirileri irdelemiş ve konuyu din eğitimi bağlamında ele almıştır. Mehmet Zengin, *Bilginin İslamileştirilmesi Projesi; Öncüler, Yorumlar ve Çıktılar* (Zengin, 2020) isimli makalesinde, konunun kırk yıllık sürecini değerlendirmiş, kavramdan pratiğe geçme sürecini ve uygulama pratiklerinden olan Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'ni özet bir şekilde incelemiştir. Yusuf Oktan, *Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi ve Bilginin İslamileştirilmesi* isimli çalışmasında, konunun kavramsal olarak mey-

⁵ El-Alvani'nin "the Islamization of Knowledge: Yesterday and Today" isimli makalesi Ahmet Kemerli tarafından "Bilginin İslamileştirilmesi: Dünü ve Bugünü" (el-Alvani, 1995) olarak, Safi'nin "the Quest for an Islamic Methodology: The Islamization of Knowledge Project in Its Second Decade" isimli makalesi Akif Demirci tarafından "İslami Bir Metodoloji Arayışı: Bilginin İslamileştirilmesi Tasarısı" (Safi, 1993) olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Mohamad Aslam Haneef'in *Islamization of Knowledge after Thirty: Going Back to the Basics* isimli çalışması ("Otuz Yılın Ardından 'Bilginin İslamileştirilmesi': Temellere Dönüş", 2015) olarak Said Nuri Akgündüz tarafından, Mohammad Mumtaz Ali'nin *Reconstruction of Islamic Thought and Civilization* isimli çalışması da ("İslam Düşüncesi ve Medeniyetinin Yeniden Yapılanması Bilginin İslamileştirilmesi Akımının Analizi", 2002) adı ile Ömer Aydın tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Burada bahsi geçen son iki tercüme tercümanları ile, ilk iki tercüme ise yazarlarıyla kaynakçalarda yer almaktadır.

dana çıkma sürecini, eleştirileri, Malezya'daki karşılığını, Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin uygulamaları ve yansımaları gibi kapsamlı konuları harmanlayıp özet bir şekilde okuyucuya sunmuştur. (Oktan, 2021).

Konuyu eleştirel yönden ele alan isimlerden İ. Erol Kozak "*Bilginin İslamileştirilmesi*" mi, "*İslam'ın Bilgileştirilmesi*" mi? (Kozak, 1999) isimli bildirisinde *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramını sert bir şekilde eleştirmiş, abes olarak nitelendirmiş, İslam'ın çağın idrakine ve ihtiyaçlarına uygun olarak yorumlanması ve anlatılması gerektiğini savunmuştur. Mehmet Burak Ören, *Bilginin İslamileştirilmesi: Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ören, 2021) isimli makalesinde *Bilginin İslamileştirilmesi* konusundaki çabanın değersiz olmadığını ancak nasıl yapılacağını sorgulamıştır. Ören'in çalışması el-Attas ve el-Faruki ekolleri arasındaki farklara yer vererek konuyu kapsamlı olarak irdelemiştir. Metnin akıcılığı ve argümantasyonu dikkate alındığında kayda değer bir eleştirel çalışma olduğu söylenebilir. *Süleyman Sıdal'ın Garbiyatçılık Bağlamında Bilim/Bilginin İslamileştirilmesi: Eleştirel bir Yaklaşım Denemesi* (Sıdal, 2024) isimli makalesi ise temel kavramlardan hareketle *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunda el-Attas, el-Faruki, Nasr, Ziyauddin Serdar ve Fazlurrahman'ın görüşlerini ele alırken, konu Garbiyatçılık ve Şarkiyatçılık bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Makalenin eleştirel yaklaşımı özgün olarak nitelendirilebilir.

Bilginin İslamileştirilmesi konusundaki literatüre yukarıda kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın bir diğer konusu olan 1977 Mekke Konferansındaki literatür ise oldukça sınırlıdır. Konferansın detaylarına değinilen iki çalışma dikkat çekmektedir. İlki Konferansın genel sekreteri olan Sayed Ali Ashraf tarafından kaleme alınan *İslami Eğitim Hareketleri Tarihsel Bir Analiz / Islamic Education Movements an Historical Analysis* isimli çalışmadır (Ashraf, 1990). Her ne kadar ismi *İslami Eğitim Hareketleri* olsa da kitap Mekke Konferansını ve etkilerini ele almaktadır. İkinci dikkat çeken çalışma ise konferansın sekreter yardımcısı Gulam Nabi Saqeb tarafından hazırlanan *1977 Mekke Konferansı'ndan Bu Yana Eğitimin İslamileştirilmesi Üzerine Bazı Düşünceler: Başarılar, Başarısızlıklar ve Önümüzdeki Görevler / Some Reflections on Islamization of Education Since 1977 Makkah Conference: Accomplishments, Failures and Tasks Ahead* (Saqeb, 2000) isimli makaledir. Bu makale konferansın hazırlanma sürecine, konferans sonrası tavsiyelere, bu tavsiyeler neticesinde uygulamaya konulan çalışmalara ve başarısızlıklara değinmektedir. Mekke Konferansı bilgi-

nin üretimi ve uygulanması, İslami değerlerin metinlere ve öğretime aktarılması gibi pek çok konuyu ele almaktadır. Farklı kültürler ve eğitim sistemlerinde yetişmiş Müslüman düşünürleri bir araya getirmiş olması açısından da oldukça önemlidir. Konferans İslam Eğitimi, İslam Üniversiteleri ve *Bilginin İslamileştirilmesi* gibi konulardaki çalışmalarda sıklıkla atıf yapılan bir konu olarak literatürde yer almaktadır. Ancak hakkında müstakil olarak az sayıda çalışma bulunmakla birlikte Türkçe literatürde henüz bu konferansa dair özgün ve kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada 1977 Mekke Konferansı'nın detayları ve bu konferansın *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunun kavramsallaşması ve teoriden pratiğe aktarımı üzerindeki etkileri nitel verilerin analizinden hareketle incelenmiştir. Konferans Kitabı verilerin ana kaynağı olup, konferansın gerçekleşmesine sebep olan temel düşüncenin, misyon ve vizyonun anlaşılması için analiz edilmiştir.⁶ Ayrıca katılımcıların kim olduğu, hangi ülkelerden katıldıkları, oturum planı, konu başlıkları gibi detaylı bilgiye yine Konferans Kitabı vasıtasıyla ulaşılmış ve bu bilgiler çalışma bünyesinde yer verilmek üzere Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Çalışmada bu bilgilere yer verilmesinin temel sebebi, konferansı gerçekleştiren katılımcıların çeşitliliğinin, çalıştıkları konuların kapsayıcılığının ve konferansın nasıl bir program dahilinde gerçekleştirildiğinin anlaşılması içindir. Bu çalışmada; Mekke Konferansı'nın oluşmasına sebep olan temel düşünceye, konferansa kimlerin katıldığına ve hangi konuların ele alındığına ve son olarak konferansın *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunun kavramsallaşmasına ve pratikteki uygulamalar üzerindeki etkilerinin neler olduğuna cevap aranmaktadır.

Osman Bakar⁷ çalışmasında bu konferansa giden yolu ve bunun *Bilginin İslamileştirilmesi* ile ilgisini şu şekilde açıklamaktadır.

"19. ve 20. yy. Müslüman düşünürlerin amacı Müslüman halkı entelek-

⁶ Bu Konferans Kitabı, Bilginin İslamileştirilmesi konusundaki doktora tez çalışmamın verilerini toplamak amacıyla Ağustos 2022 tarihinde gittiğim ve ziyaretçi araştırmacı olarak Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nde bulunduğum dönemde temin edilmiştir. Kitap rektörlük binasında bulunan ve yalnızca dahili referans için kullanılan Mohd. Kamal Hasan Koleksiyonu'nda (MHK Library) yer almaktadır. Kitabın kopyasını temindeki yardımları için Dr. Jasmin Omeric'e müteşekkirim.

⁷ 23 Eylül 2024 tarihinde Prof. Dr. Osman Bakar Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin yedinci rektörü olarak atanmıştır.

tüel uykularından uyandırmak ve onları modern bilimleri öğrenmeye yönelik olumlu bir tutum benimsemeye teşvik etmekte... Neredeyse bir asır sonra, Müslüman dünyasında, en azından bazı ülkelerde, modern bilim ve teknolojinin üretilmesinde ve benimsenmesinde muazzam ilerleme görebiliyorduk. Ancak bu, Müslüman zihinlerin sekülerleşmesi pahasına başarıldı. Bu sekülerleşme dalgasının nasıl önleneceği ve aynı zamanda serbest bilimsel ve teknolojik ilerlemenin nasıl sağlanacağı, günümüzün Müslüman entelektüellerinin önemli bir kaygısı haline geldi. İslam ile modern bilimler karşı karşıya kalması problemini çözmeye yönelik önceki tüm girişimlerin devamı olarak görülmesi gereken bu entelektüel kaygı, şimdi kendisini modern bilimin tüm dallarının "İslamiliği" ile ilgilenen daha kapsamlı bir programın parçası olarak sunuyor. Bu programa Bilginin İslamileştirilmesi adı verilmektedir. "Bilginin İslamileştirilmesi" teması artık İslam dünyasının birçok yerinde popüler bir konu oldu...Bu popülerliğe büyük katkı sağlayan en önemli olay Nisan 1977'de Mekke'de düzenlenen Birinci Dünya Müslüman Eğitim Konferansı (First World Conference on Muslim Education)'dır" (Bakar, 1991, 221-222).

Bakar'ın çalışmasında da yer verdiği üzere Mekke Konferansı, Bilginin İslamileştirilmesi konusunun popülerleşmesine katkı sağlamıştır. Modern bilgi ile İslam dinini entegre etme çabaları ve ümmetin geri kalmışlığına çözüm arayışları bir çok İslam düşünürün zihnini kurcalamıştır. Mohamed Aslam Haneef, Bilginin İslamileştirilmesi konusunu eleştirel bir bakış açısıyla detaylı bir şekilde incelediği eserde Batı'da yapılan "İslam'ın yeniden canlanması" konusundaki çalışmaların çoğunlukla siyasal olaylara dikkat çektiğini ancak entelektüel canlanmayı göz ardı ettiğini vurgular. Haneef, Afgani, Abduh, Reşit Rıza ve İkbâl'i örnek vererek, bu düşünürlerin ümmetin içinde bulunduğu duruma yönelik analizlerini hem entelektüel hem de maddi yönlerden yaptığını belirtir (Haneef, 2014, 1-2). 19. yy.'ın sonundan itibaren ümmetin içinde bulunduğu sorunlar üzerine çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, entelektüel alanda kastedilen ihtiyaç henüz adı konulmamış, kavramsallaştırılmamış bir olgu olarak tartışılmaktaydı. Mekke Konferansı öncesinde Bilginin İslamileştirilmesi gibi bir terim henüz kavramsal olarak üretilmemiş, literatürde kullanılmamıştı. Ancak konferansın sonuçları, el-Attas'ın konferansta sunduğu bildiri ve sonraki süreçte üretilen eserler dikkate alındığında, Bakar'ın

popülerleşmekten kastının ne olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Zira ilerleyen bölümlerde konferans planının incelenmesinin akabinde bu konferansın farklı coğrafyalardan ve eğitim sistemlerinden gelen farkı Müslüman düşünür ve akademisyenlerin ortak bir sonuca ulaşması ile neticelendiği sonucuna varılmaktadır.

El-Attas ilk olarak bu süreci konferans esnasındaki bildirisinde kavramsallaştırmasıyla, el-Faruki ise bu kavramsallaştırmayı, kavramdan hareketle yayınlamış olduğu kitap ve pratiğe dökme önerileri ile dikkat çekmektedir. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere konferans öncesinde adı konulmamış entelektüel bir çaba olan Modern bilginin İslam ile entegre edilmesi ya da İslami bakış açısı ile yeniden yorumlanması meselesi, diğer bir çok düşünür gibi el-Faruki ve arkadaşlarının da gündemlerindeydi.⁸

Konferansı organize edenler de Müslümanların içinde bulunduğu problemlerin temelini eğitim olduğunu savunmaktaydı. Eğitim alanında neden böyle bir konferansa ihtiyaç olduğunu özetle şu şekilde ifade etmekte: İslam büyük bir medeniyet doğurmuştur, bu medeniyet dünyada huzur ve refahı yaygınlaştırıp, insanın ruhsal, entelektüel, ahlaki ve dünyevi ilerlemesine yol açmıştır. Bunu yaparken sadece Doğu için değil aynı zamanda Batı'nın da entelektüel ve ahlaki olarak etkilenmesine ve bilimsel fikirler üretmesine katkı sağlamıştır. Ancak görünen o ki, ilerleyen dönemlerde dünyadaki liderliğini kaybetmeye başlamasıyla Müslümanlar üretkenlik güdülerini de kaybetmeye başlamışlar, sonuç olarak, dünyadaki entelektüel liderlik de kaybedilmiştir. Batı dünyası maddi ve entelektüel alanda kayda değer bir ilerleme yakalarken, İslam dünyası geride kalmıştır. Asya ve Afrika'daki gayri-müslim bölgeler bu durumdan en çok nasibini alırken, Müslüman dünyası da fiziki boyunduruk ve ekonomik sömürüye yol açan Batı istilasına maruz kalmıştır. Doğu'nun bütün insanlarını ve özellikle de Müslümanları entelektüel açıdan daima Batı'ya tabi tutmak amacıyla, kültürel bir fetih planlanmış ve uygulamaya koyulmuştur. Bunun için en etkili yöntem olarak; eğitim sisteminin Batılılaştırılması düşünülmüştür. Avrupa'nın seküler kültürel kavramları Müs-

⁸ Nitekim 1972 yılında Amerika'da kurulan Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği / Association of Muslim Social Scientists (AMSS) benzer bir amaç doğrultusunda el-Faruki ve arkadaşları tarafından kurulmuştur.

lümanların zihinlerine ders kitapları, romanlar, dramalar, filmler, radyo ve televizyon programları, misyoner aktiviteleri vasıtasıyla girmeye başlayacaktır. Böylelikle okullarda ve siyasi parti propagandalarında, kapitalizm, sosyalizm ve komünizm gibi ideolojiler yayılmaya başlayacaktır (*First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 9*).

Yine konferans kitabının takdiminde belirtildiği üzere; Batı'daki teknolojik gelişmelerin benimsenmesiyle, teknolojik, bilimsel ve maddi ilerlemenin ancak dinsel tutumların zihinden arındırılmasıyla mümkün olabileceği fikrinin yayılması sonucu entelektüel yıkım süreci hızlanmıştır. Batı, bu seküler anlayışla aslında İslam'ın sunduğu beden ve ruh birliğini zayıflatmaya başlamıştır. Reform arayışlarının en kestirme yolu Batı'nın eğitim sistemini benimsemektir, bu da dini duyarlılığı zayıflatmanın ve seküler tutumları güçlendirmenin temel aracı olarak yorumlanmıştır. Ancak bu benimseme, tüm eğitim kurumlarına nüfuz edememiştir. Çünkü geleneksel İslami Eğitim sistemleri buna direnç göstermiş, sonuç olarak Müslüman dünyasının her yerinde ikili eğitim sisteminden kaynaklanan kültürel bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu durum metinde; geleneksel İslami Eğitim sisteminin geleneksel İslami grupları meydana getirmesi, Batı tarzı modern eğitim sisteminin de sekülerleri meydana getirmesi ile sonuçlandığı şeklinde yorumlanmıştır ve her ne kadar Batı tarzı seküler eğitim sistemi dominant olsa da, geleneksel eğitim sisteminin de var olmaya devam ettiği belirtilmiştir. Metnin devamında, 20. yüzyıla gelindiğinde Müslüman dünyasının artık İslami karakterini kaybederek aslında kimliğini de kaybedeceğini, dolayısıyla ahlaki bir çöküntüye uğrayacağını anlayacağını ve İslami kimliği muhafaza etmenin tek yolunun; kendi manevi, ahlaki, fikri ve maddi yaklaşımlarını koruyarak, karşılaştığı sorunları İslami bir bakış açısıyla çözmek sonucuna varılmasından hareketle yeni bir tutum meydana getirmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bakış açısına göre Müslümanların gerçek anlamda İslami bir eğitim almaları gerekliliği kuvvetle hissedilmekteydi ve bu eğitim ancak; Müslüman alimlerin beşeri bilimlerin tüm alanlarında İslami kavramlar üretebilmeleri, bu kavramların araştırma projeleri, ders kitapları ve öğretmen yetiştirme programları aracılığıyla Müslüman aydınlar ve öğrenciler arasında yayılması durumunda gerçek anlamda İslami ve mümkün olabilirdi. Böylelikle Müslüman ülkelerin zihinlerini İslami olmayan tüm ideallerden arındırıp onları daha bilinçli hale getirip kimliğin muhafazası

sağlanabilecekti. Bu maksat doğrultusunda Mekke Konferansı'nın hedefi olarak konferans kitapçığında, Komite üyeleri tarafından, aşağıdaki üç maddeye yer verilmiştir:

1. İslam'ın eğitim kavramının ilkelerini, amaçlarını ve metodolojisini tanımlamak.
2. Yukarıdaki prensiplerin pratikte gerçekleştirilmesi için yollar ve araçlar önermek.
3. Dünya çapında Müslüman alimler arasında karşılıklı anlayış ve işbirliğini sağlama yöntemlerini formüle etmek (*First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 5*).

1. Temel Düşünce

Yukarıda bahsi geçen hedefler zikredildikten sonra kitabın önsözüne geldiğinde Müslüman ülkelerin ve Batı dünyasının günümüz bilgisi karşısında gelmiş olduğu zihinsel, toplumsal ve manevi durum örneklerle ele alınarak okuyucuya bu konferansın amacının daha net anlaşılması hedeflenmiştir. Konferansın mantığının daha iyi kavranması amacıyla önsözde yer verilen temel düşüncenin de anlaşılması gerekmektedir. Önsözde yer alan bilgilere göre; biyoloji biliminin 19 yy. formüle ettiği evrim teorisi, uygarlıktaki birçok Batılı düşünür tarafından işlevsel bulunmuştur. Ancak evrim teorisi, insan doğasına ve dolayısıyla sosyal olguya uygulandığında; insanın değiştiği ve toplumun mükemmele doğru evrildiği ya da insan ve toplum gelişmeye bile değişmeye devam edecektir sonucuna vardığından kafa karışıklıklarına neden olmaya başlamıştır. Bu fikir Batı'da modern tarih, siyaset, ekonomi, sosyoloji ve sosyal antropoloji okullarının doğmasına neden olmuştur, ancak insanın değişmez unsuru olan "ruhu" bu okullar göz ardı etmişti. Kalıcılık arayışında (*search of permanence*) insanın ruhu unutulmuştu. Batı düşünce okulları Seküler ve İlahi (*the Secular and the Divine*) olanı ayırarak bu ikisini birleştiren karşılıklı ilişkiyi göremediler. Bu nedenle yalnızca dışsal olanları analiz etmenin etkili tekniklerini üretirken, mutlak olan Ruh ve değişken olan Bedeni (*the Spirit, the Absolute and the Body, the Changing*) bütünleştiren bir teknik üretmede başarısız oldular. Bu nedendir ki sahip oldukları bütün bilgi birikimine rağmen daha iyi bir insan yetiştirmekte muvaffak olamadılar. Bu durum aynı zamanda insanın felsefi ve psikolojik arayışlarında değer karmaşasına sürüklenmesine sebep oldu. Kalıcılık arayışında olanlar; şüphelerin, ayrımların ve

kafa karışıklıklarının kargaşasına sürüklendiler. Yani aslında değişen dünyanın içinde; doğru ve yanlışın, adalet ve adaletsizliğin, hakikat ve yalanın kaynağı olması gereken “Mutlak”ın farkına varılması gerçekleşemez ya da göz ardı edilir oldu. (*First World Conference on Muslim Education Conference Book*, 1977, 11-12) Metinde bu durum örneklendirilirken şu ifadeler yer verilmektedir;

“Batı’da bile bu kafa karışıklığı ve Ruh’un taleplerinin unutulmasının iç huzur getiremeyeceği farkına varılmaya başlanmıştır. Öyle ki Batı’da yogizm, transandantal meditasyon, hippilik ve Guru Maharaj’ın Puja’larına⁹ yönelik büyüyen çılgınlık ve diğer çeşitli tarikatlara yönelim bu manevi boşluğun açık bir tezahürü olarak okunabilir”(*First World Conference on Muslim Education Conference Book*, 1977, 12).

Müslüman ülkelerin kendi medeniyetlerindeki araçları geliştirmek amacıyla Batı’dan ithal ettikleri eğitim sistemi, onları maddi olarak geliştirip, teknolojik ilerlemeler sağlamasına yardımcı olurken, aynı zamanda Batı’nın muzdarip olduğu şüpheleri, kafa karışıklıklarını yaşamaya ve sahip oldukları değerlerde parçalanmalara sebebiyet vermektedir. Bu nedenle;

“Müslüman alimler kendi Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler (düşünce) okullarını oluşturmak için bir araya gelmedikçe ve doğadaki İlahi İrade’nin işleyişini göz ardı eden Batılı bilim adamlarının hipotezlerine meydan okumadıkça, Müslüman toplumların da Batı toplumları gibi bu kadar “müsamahakar” olacağı günler çok uzakta değildir ve (sonuç olarak) İslam sadece Kur’an ve Hadislerde kitap halinde güvenli bir şekilde korunacaktır”(*First World Conference on Muslim Education Conference Book*, 1977, 12).

⁹ Puja, günlük kısa ayinlerden ayrıntılı tapınak ritüellerine uzanan her yıl düzenlenen törensel bir ayindir. Metinde atıf yapılan Guru Maharaj Ji ise Hindular için kutsal bir din adamıdır. Guru Puja yüzyıllardır Hindistan’da kutsal Guru’ları ile beraber kutlanmaktadır. Ancak Haziran 1971 yılında Guru Maharaj İngiltere’yi ziyaret eder. Guru Puja Festivali’nin o yıl Temmuz dolunayında yapılması gerekmektedir. Kendisine bu ayinin İngiltere’de yapılıp yapılmayacağı sorulduğunda önce reddeder. Ama süreç ayinin Londra’da yapılması ile sonuçlanır. İlk defa böyle bir ayine ev sahipliği yapılması sebebiyle bu ayin ülke çapında dikkat çeker. İlk olan bu ayin sonraki yıllarda da Batı dünyasında yer almıştır. Bkz. (“Guru Puja: 1970- 1977”)

Batının üretmiş olduğu seküler eğitim sisteminden geçen Müslüman be-yinlerin de Batı'nın içinde bulunduğu manevi bunalımdan nasipleneceğini vurgulamaya çalışan metin; hem Müslüman ülkelerdeki geleneksel eğitim ve Batı tarzı eğitim sonucu üretilen insan kaynaklarının çatışmalarına hem de kimlik kargaşası sebebiyle içinde buldukları ikileme dikkat çekmektedir. 1970'lerin sonlarında düzenlenen Konferans'ın kitapçığında bu karmaşayı yaşayan ülkeler arasında o tarihte Türkiye, Mısır, Endonezya, Irak, Suriye ve Pakistan zikredilmektedir. Bu duruma çözüm önerisi olarak;

"...tüm bilgi alanlarındaki İslami düşünce ekollerinin Batılı düşünce ekollerinin yerini alması ve İslami düşünce okullarının Beden (Body) ve Ruh (Spirit), Madde (Matter) ve Zihin (Mind), Geçici (Temporary) ve Ebedi (Eternal), sözde Seküler (so-called Secular) ve İlahi (Divine) olanın entegrasyonunu gerçekleştirmesi yoluyla, barış ve uyum, ekonomik refah ve siyasi ilerleme yönünde sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamada başarılı olabileceği" ileri sürülmektedir (First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 12-13).

Ayrıca bu önerinin çok büyük bir meydan okuma olduğu ve "onunla yüzleşmek ve üstesinden gelmenin eğitim cihadından başka bir şey olmadığı" vurgulanmaktadır (First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 13).

Metinde Suudi Arabistan'ın her seviyede bu tarz bir eğitim verme kararı aldığı örnek olarak sunulurken bunun tek bir ülke ya da kişi ile sınırlandırılmayıp, benzer düşüncedeki Müslüman düşünürlerin ve bilim insanlarının işbirliği yaparak ortak hareket etmesi, zaman kaybetmeden hem kısa vadede hem de uzun vadede çalışmalar yapılması gerekliliğinin altı çizilmektedir. Burada amaçlanan Batı'nın seküler eğitim sisteminin imitasyonu niteliğinde bir eğitim sistemi oluşturmaktan ziyade İslami karaktere uygun bir eğitim sistemi oluşturmaktır. Bunu dünyaya ispatlamak ve yapılabilirliğine Müslümanları ikna etmek amacıyla düzenlenen bu Konferans, İslam'dan hareketle yeni prensiplerin formüle edilebileceğini ve modern teknolojik medeniyetlerin sebep olduğu meydan okumayla yüzleşilebileceğini savunmaktadır. Bunun için İslami kavramların formülasyonu, teorik çalışmaların yapımı, ders kitaplarının yazımı, öğretmen yetiştirme programlarının oluşturulması gerekmektedir. Dönemin Suudi Arabistan Kralı Khalid bin Abdulaziz bu amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi niyetiyle King Abdulaziz Üniversitesi'nde bu ulus-

lararası Konferansın ev sahipliğinin yapılmasına izin vermiştir. Konferansın Uygulama Komitesinin bahsi geçen alanlarda çalışmalar yapması ve bu çalışmaların sadece Suudi Arabistan'a değil aynı zamanda bütün Müslüman dünyasına faydalı olması hedeflenmiştir (*First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 10-13*).

2. Tartışma Konuları ve Konferans Planı

Konferansın oturumları incelendiğinde, her birinin detaylı bir şekilde üzerine çalışılarak organize edildiği görülmektedir. Bünyesinde hem herkese açık genel oturumlar, hem de komitelere yönelik kapalı grup çalışmaları bulunmaktadır. Konferansın beş farklı konseptte oluşturulması planlanmıştır.

1. İlgili temalar üzerine herkese açık genel oturumlar,
2. Pazar günü sadece katılımcıların katıldığı kapalı oturumda gerçekleştirilen panelde bu oturumlar için özel olarak hazırlanan bildirimlerin sunulması ve yorumlanması,
3. Konferansın üç temel hedefi ile ilgili konuların ele alındığı ve Pazartesi'nden Çarşamba'ya kadar olan kapalı komite oturumları,
4. Bu kapalı oturumlarda önerilen değerlendirmeleri sonuçlandırmak için Perşembe günü sabah ve öğleden sonra eş zamanlı farklı salonlarda yapılan üç grup toplantısı,
5. Son olarak bu üç grubun tavsiyelerinin nihai onayı için Cuma sabahı tüm katılımcılar için bir genel kurul toplantısı olarak uygulanmıştır.

Konferans kitapçığında konferansın 31 Mart- 8 Nisan 1977 tarihleri arasında gerçekleştirildiği bilgisi bulunmaktadır. Ancak 31 Mart- 2 Nisan tarihleri arasında Konferans planına dair bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Konferans kitapçığından hareketle Konferans sunum ve toplantılarının resmi olarak 2 Nisan 1977 tarihinde başladığı, ancak 31 Mart- 2 Nisan arasındaki sürecin katılımcıların Mekke'ye varışına, grup ve komitelere yerleştirilmesine ayrıldığı düşünülmektedir.

2.1. Konferansın 1. Günü: Genele Açık Sunumlar

2 Nisan 1977 tarihinde Konferansın açılış töreni gerçekleştirilmiş olup, Kral Khalid bin Abdulaziz adına Prens Fawaz bin Abdulaziz programa katılmış, dönemin Yüksek Eğitim Bakanı Şeyh Hasan Abdullah Al-i-Şeyh, King

Abdulaziz Üniversitesi Rektörü Dr. Muhammed Umar Zubair, Konferansın Düzenleme Kurulu Başkanı Şeyh Ahmed Salah Camcum ve Yabancı Delegele-ri temsilen Dr. Seyyid Hüseyin Nasr açılış konuşmalarını yapmıştır.

Bu oturumların konularının ve oturumlara başkanlık eden isimlerin daha iyi anlaşılması için konferans kitabında yer alan bilgilerden hareketle metin içindeki tablolar oluşturulmuştur.¹⁰

2.2. Konferansın 2. Günü: Panel

Tablo 1: 3 Nisan Pazar Oturumlar ve Konu Başlıkları

3 NİSAN PAZAR				
	1.Oturum 9.00-10:30	2.Oturum 11.00-12.30	3.Oturum 17:00-18:30	Genele Açık Seminer 1 19:00-20:30
Panel	Modern Dünyada Müslüman Eğitiminin Bugünkü Durumu Oturum Başkanı: Dr. Muhammad Nathir Raporlar: Geleneksel İslami Sistem Prof. Dr. Muham- mad Mubarak Modern Eğitim Sistemi	İslami Eğitim Kavramı: İlkeler, Amaçlar ve Metodoloji Oturum Başkanı: Şeyh Abul Hasan Ali Nadwi Konuşmacı: Dr. Seyyid Muhammed Nakib el-Attas	İlkelerin Pratikte Gerçekleştirilmesinin Yöntem Ve Araçları: Geleceğe Yönelik Planlama. Müslüman Eğitim Sisteminde Dinin Rolü Oturum Başkanı: Dr. Sufi Hasan Abu Taleb Konuşmacı: Prof. Dr. Muhammed Kutup	İslami Eğitim Kavramı Oturum Başkanı: Dr. Muham- mad Umar Zubair Konuşmacı: Şeyh Abdul Aziz bin Baz

¹⁰ Konferans Kitabında bu çalışmada geçtiği şekliyle tablolar bulunmamaktadır. Tablolarda yer alan bilgiler karışık bir şekilde Konferans Kitabınının 35-39. sayfaları arasında verilmiştir. Bu sayfalar arasındaki bilgilerden hareketle metin içinde yer alan tablolar oluşturulmuştur.

	Dr. Syed Ali Ash- raf Müslüman Azın- lıkların Eğitimi Dr. Asad Hussain			
--	--	--	--	--

Yukarıdaki tabloda Mekke Konferansı'nın ikinci gününde gerçekleştirilen panellere yer vermektedir. İlk oturum *Modern Dünyada Müslüman Eğitiminin Bugünkü Durumu* ana başlığı altında; *Geleneksel İslami Sistem, Modern Eğitim Sistemi ve Müslüman Azınlıkların Eğitimi* olmak üzere üç rapor sunumundan oluşmaktadır. İkinci oturum *İslami Eğitim Kavramı: İlkeler, Amaçlar ve Metodoloji* konusunun el-Attas tarafından sunulmasına ayrılmıştır. Üçüncü oturum ise *İlkelerin Pratikte Gerçekleştirilmesinin Yöntem Ve Araçları: Geleceğe Yönelik Planlama. Müslüman Eğitim Sisteminde Dinin Rolü* konusunun Prof. Dr. Muhammed Kutup tarafından sunulmasına ayrılmıştır. Günün son oturumu genele açık seminerlerin ilki olup, *İslami Eğitim Kavramı* konusunun Şeyh Abdul Aziz bin Baz tarafından sunulması üzere düzenlenmiştir.

2.3. Konferansın 3.,4. ve 5. Günü: Komite Toplantıları

Tablo 2: Konferansın Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Günü Gerçekleştirilecek Olan Oturum Saatleri, Konu Başlıkları

4 NİSAN PAZARTESİ			Genele Açık Seminer 2 19:00-20:30 Kur'an'ın İnsan Kavramı Oturum Başkanı: Şeyh Ahmed Salah Camcum Konuşmacı: Şeyh Muhammed el-Gazali
KOMİTE TOPLANTILARI Katılımcı Bildirimleri			
1.Oturum 9:00-10:30	2.Oturum 11:00-12:30	3.Oturum 16:30-18:00	
5 NİSAN SALI			Genele Açık Seminer 3 19:00-20:30 Sekülerizmin Meydan Okuması: İslam'ın Yanıtı Oturum Başkanı: A.K. Bohri
KOMİTE TOPLANTILARI Sekretery Raporları			
1.Oturum 9:00-10:30	2.Oturum 11:00-12:30	3.Oturum 16:30-18:00	

			Konuşmacı: Dr. Seyyid Hüseyin Nasr ve Şeyh Ahmed Muhammed Jamal
6 NİSAN ÇARŞAMBA			Genele Açık Seminer 4 19:00-20:30 İslam'ın Bilgi Kavramı ve Eğitim Politikalarına Etkisi Oturum Başkanı: Dr. Mahdi bin Aboud Konuşmacı: Dr. Syed Ali Ashraf
KOMİTE TOPLANTILARI Kararlar			
1.Oturum 9:00-10:30	2.Oturum 11:00-12:30	3.Oturum 16:30-18:00	

Mekke Konferansı'nın üçüncü, dördüncü ve beşinci gününde gerçekleştirilecek olan kapalı oturum komite toplantılarının oturum saatlerine ve konu başlıklarına yukarıdaki tabloda yer verilmektedir. Komite toplantıları günde üç oturum olacak şekilde her biri farklı bir salonda olmak üzere düzenlenmiştir. Her komite bu üç gün boyunca belirlenen tüm oturumları kendi üyeleri arasında gerçekleştirmektedir. Konferansın üçüncü günü komitelerin katılımcılarının bildirilerine, dördüncü günü sekreteryaya raporlarına, beşinci günü kararlara ayrılmıştır. Gün sonunda ise mutad bir şekilde genele açık seminere yer verilmiştir. Konferansa katılanlar üç gruba, bu gruplar da komitelere ayrılmış olup her grubun ana başlığı ile birlikte gruptan sorumlu başkanları bulunmaktadır.

Tablo 3: Gruplar ve Komiteler

A Grubu: Tanım, Amaçlar ve Metodoloji Başkan: Şeyh Abul Hasan Ali Nedvi Başkan Yardımcısı: Dr. Abdullah el-Türki			
Komite A1: Tanım ve Amaç Başkan: Dr. Seyyid Muhammed Nakib el-Attas	Komite A2: Eğitim ve Toplum Başkan: Dr. Wasiullah Khan Eş-Başkan Dr. Mujahid el-Sawwaf	Komite A3: Geleneksel İslami Eğitim: Amaçlar ve Gayeler Başkan: Şeyh Abul Hasan Ali Nedvi Eş-Başkan: Dr. Abdullah el-Türki	Komite A4: İlkeler ve Sistem Başkan: Dr. Kamel Baqir Eş-Başkan: Dr. Tahir Abdurrazek

B Grubu: İlkelerin Pratikte Hayata Geçirilmesi Yöntemi Başkan: Dr. Sufi Hasan Abu Talib			
Komite B1: Müfredat ve Öğretim Programı Başkan: Prof. Dr. Muhammed Hamid el-Afendi	Komite B2: Sosyal Bilimler Başkan: Dr. İsmail Raci el-Faruki Eş-Başkan: Dr. Syed Hussein Alatas	Komite B3: Doğa Bilimleri Başkan: Dr. Abdullah Naseef Eş-Başkan: Dr. Muhammed el-Kahtani	Komite B4: Felsefe, Edebiyat ve Güzel Sanatlar Başkan: Dr. Seyyid Hüseyin Nasr Eş-Başkan: Dr. Naser Rasheed
Komite B5: Hukuk Eğitimi Başkan: Dr. Muhammad Saad el-Raşid Eş-Başkan: Dr. Mustafa Zarqa	Komite B6: Öğretmen Eğitimi Başkan: Dr. Nabi Ahmed Baloch Eş-Başkan: Dr. Muhammad el-Ahmed el-Raşid	Komite B7: Kadınların Eğitimi Başkan: Dr. Abdullah el-Raşid Eş-Başkan: Şeyh Ahmed Muhammed Jamal	
C Grubu: Karşılıklı İşbirliği ve Anlayış Başkan: Şeyh Ahmed Salah Camcum			
Komite C1: Dil Öğretimi Başkan: Dr. Muhammed Ghalli	Komite C2: Çeviri Başkan: Dr. Hisham Nashaba	Komite C3: İşbirliği ve Anlayış Başkan: Dr. Mahdi bin Aboud Eş-Başkan: İbrahim bin Muhammed el-Hicce	

Yukarıdaki tabloda grup ve komite detaylarına yer verilmiştir. A Grubu Şeyh Abul Hasan Ali Nedvi başkanlığında *Tanım Amaçlar ve Metodoloji* konusunu ele almak üzere 4 komiteden oluşmaktadır. El-Attas bu grupta yer alıyıp olup *Tanım ve Amaç* konusunu ele almak üzere Komite A1'in başkanlığını yapmaktadır. B grubu Dr. Sufi Hasan Abu Talib başkanlığında *İlkelerin Pratik-*

te Hayata Geçirilmesi Yöntemi konusunu ele almak üzere 7 komiteden oluşmaktadır. El-Faruki de bu grupta yer almaktadır ve *Sosyal Bilimler* konusunu ele almak üzere Komite B2'nin başkanıdır. C grubu ise Şeyh Ahmed Salah Camcum başkanlığında karşılıklı *İşbirliği ve Anlayış* konusunu değerlendirmek üzere 3 komiteden oluşmaktadır.

Üçüncü günün genele açık seminer konusu *Kur'an ve İnsan Kavramı* olup konuşmacı; Şeyh Muhammed el-Gazalî'dir. Dördüncü günün seminer konusu *Sekülerizmin Meydan Okuması: İslam'ın Yanıtı* olup konuşmacılar Dr. Seyyid Hüseyin Nasr ve Şeyh Ahmed Muhammed Jamal'dir. Beşinci günün seminer konusu ise *İslam'ın Bilgi Kavramı ve Eğitim Politikalarına Etkisi* olup, konuşmacı Dr. Syed Ali Ashraf'tir.

2.4. Konferansın 6. Günü: Grup Değerlendirmeleri

Konferansın altıncı gününde komitelerin müstakil olarak yaptıkları toplantıların çıktıları, mensubu oldukları grup başkanlığındaki diğer komiteler ile birlikte topluca müzakere edilmek üzere kapalı değerlendirme toplantısı organize edilmiştir. Bu toplantılar sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki oturumda gerçekleştirilmiş, akabinde genele açık seminer konusu *Suudi Arabistan'da Eğitim: Mevcut Kriz* olup, Şeyh Abdul Hasan Ali Nadwi ve Dr. Abdullah el-Turki tarafından sunulmuştur.

Tablo 4: Konferansın Altıncı Gününün Oturum Planı

7 NİSAN PERŞEMBE	1.Oturum Sabah	2.Oturum Öğleden Sonra	Genele Açık Seminer 5 19:00-20:30
	(saat belirtilmemiş)	(saat belirtilmemiş)	
	A Grubu	A Grubu	Suudi Arabistan'da Eğitim: Mevcut Kriz
Grup	B Grubu	B Grubu	Oturum Başkanı: Prens Muhammed bin Faisal

Değerlendirmesi			al-Saud
	C Grubu	C Grubu	Konuşmacı: Şeyh Abdul Hasan Ali Nadwi Dr. Abdullah el-Turki

1.1. Konferansın 7. Günü: Kapanış

Konferansın son günü iki oturum, genele açık seminer ve akşam yemeği organizasyonu olarak planlanmıştır. Sabah yapılan oturumda konferans boyunca alınan kararlar bütün katılımcıların onayına sunulmuştur. İkinci oturumda ise kapanış konuşmaları yapıp, karara bağlanan tavsiyeler raportör Dr. Husain Hamed Hasan tarafından okunmuştur. Programın son genele açık seminerine Türkiye’den Dr. Salih Tuğ başkanlık yapmıştır; seminerde *İslam’ın Tarih Anlayışı* konusu Prof. Dr. Muhammed Kutup ve Prof. Dr. Abdulhamid Siddiqui tarafından sunulmuştur. King Abdulaziz Üniversitesi Rektörü Dr. Muhammed Umar Zubair’in Arafat’ta düzenlediği akşam yemeği ile konferans sonlandırılmıştır.

Tablo 5: Konferansın Son Gününün Program Detayları

8 NİSAN CUMA	1.Oturum 9:00-11:00	2.Oturum 17:00-18:00	Genele Açık Seminer 6 19:00-20:30	Akşam Yemeği
-----------------	------------------------	-------------------------	---	--------------

Final Oturumu	Tüm katılımcılar, Taslak Komitesi'nin tavsiyelerini görüşmek ve onaylamak üzere konferans salonunda toplanır	Final Oturumu Başkan Dr. Muhammad Umar Zubair	İslam'ın Tarih Anlayışı	King Abdulaziz Üniversitesi Rektörü
Kapanış		Konuşma Şeyh Ahmed Salah Camcum	Oturum Başkanı: Dr. Salih Tuğ	Dr. Muhammad Umar Zubair
		Delegelerin Konuşmaları Dr. Kamel Baqir	Konuşmacılar: Prof. Dr. Muhammed Kutup Prof. Dr. Abdulhamid Siddiqui	tarafından
		Tavsiyeler Dr. Husain Hamed Hasan tarafından okunur		Arafat'ta düzenlenen Akşam Yemeği

4. Konferansın Bilginin İslamileştirilmesi Kavramı ve Pratikleri ile İlişkisi

Yaklaşık 150 bildirinin sunulduğu bu konferansta Nakib el-Attas, daha sonra *İslam ve Sekülerizm / Islam and Secularism* isimli kitabında da yer verecek olduğu, *Bilginin Batı-dışlaştırılması / the Dewesternization of Knowledge*¹¹ isimli bildirisini sunmuştur. Arapça ve İngilizce yayınlanan bu bildirinin İngilizcesinin 21. sayfasında *çağdaş/günümüz bilgisinin İslamileştirilmesi / islamization of present-day knowledge* kavramı ile daha sonra *Bilginin İslamileştirilmesi / Islamization of Knowledge* olarak kavramsallaştırılacak olan

¹¹ Dewesternization of knowledge ifadesinin Türkçe tercümesi "Bilginin Batılaştırılmasının terk edilmesi" ya da "Bilginin Batı merkezli olmaktan çıkarılması" şeklinde de yapılabilir.

terimi ilk olarak kendisinin kullandığını ifade etmiştir (Al-Attas, 1993). Bu ifadelere yer verdiği dipnotta el-Attas; el-Faruki'nin kendisinin -ona bahsettiği- bu görüşünü 1976 yılından beri bildiğini ve Faruki'nin de bu yönde bir çalışma yapmaya başladığını öğrenir öğrenmez yukarıda bahsi geçen bildirinin de içinde yayınlandığı *İslam ve Sekülerizm / İslam and Secularism* isimli kitabını ilk olarak 1978 yılında Kuala Lumpur'da yayınladığını, yine İslam Üniversitesi konseptinin de ilk olarak kendisi tarafından 1980 yılında yayınlanan *İslamda Eğitim Anlayışı / The Concept of Education in Islam* isimli kitabında yer aldığını belirtmektedir.¹²

El-Attas'a göre her insan büyük bir krallığın minyatürü gibidir. Makro kozmik alemin mikro kozmik temsilcisidir. İçinde dinini sergilediği kendi şehrinin sakinidir. Bu görüşten hareketle Attas'a göre eğitim merkezine insanı almalıdır ve İslam'da ilim talebinin amacı iyi bir insan olmaktır. İnsan ruh ve bedenden oluşmaktadır. Bu realiteden hareketle Attas'a göre insan dual bir doğaya sahiptir ve bu onun eğitimine de yansımalıdır. Tanrı tarafından verilen (*God-given*) ve elde edilen (*applied*) olarak bilgi iki çeşittir. İlk bilgi türü insanın kurtuluşunda nihai öneme sahip olduğu için *farzı ayn* kategorisinde değerlendirilmiş ve bütün Müslümanların eğitiminin bütün kademelerinde bu bilgiyi alması gerektiği savunulmuştur. Attas'a göre farzı-ayn olan bilginin içinde; Kur'an, Sünnet, Şariat (Hukuk), Teoloji, Tasavvuf ve Dilbilim yer almaktadır. Elde edilen bilgi türü ise *farzı kifaye* olup Beşeri Bilimler, Doğa Bilimleri, Deneysel/Uygulamalı Bilimler ve Teknolojik Bilimler olarak sınıflandırılmıştır (Al-Attas, 1993; Al-Attas, 1999).

El-Attas konuyu daha çok felsefi yönden ele alırken, İsmail Raci el-Faruki 1982 yılında yayınladığı *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan / Bilginin İslamleştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı* (Al-Faruqi, 1982) isimli kitabıyla Bilginin İslamleştirilmesi kavramının uygulamaya dönük, araştırma ve uygulama programlarının belirlenmesinde öncü bir rol üstlen-

¹² *The Concept of Education in Islam / İslam'da Eğitim Anlayışı*, El-Attas'ın yazmış olduğu, daha sonra bazı paragraflarda değişiklikler yaptığı, revize ettiği bir çalışmadır. Bu kitap burada bahsi geçtiği şekliyle Türkçe'ye müstakil olarak tercüme edilmemiştir. El-Attas'ın Türkçeye tercüme edilen kitabı *İslami Eğitim Amaçlar ve Araçlar*, konferans sonrası seçilen bildirilerin yayınlandığı İslami Eğitim Serisi olarak adlandırılan altı kitap içinde yer alan *Aims and Objectives of Islamic Education* isimli kitabın tercümesidir.

miştir. Faruki'nin öncülüğünde 1981 yılında Amerika'da *Uluslararası İslam Düşünce Enstitüsü / International Institute of Islamic Thought (IIIT)* kurulmuştur. Çalışmalarında öncelikle ümmetin problemlerini tartışan Faruki bu problemlere çözüm olarak iki eğitim sisteminin birleştirilmesini gerektiğini savunmuştur. El-Faruki'nin *Bilginin İslamileştirilmesi* isimli çalışması Ocak 1982 tarihinde İslamabad'taki İslam Üniversitesi ve Uluslararası İslam Düşünce Enstitüsü (IIIT) desteğiyle düzenlenen *Bilginin İslamileştirilmesi* seminerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kitap 1989 yılında içindeki bazı bölümler genişletilerek *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan/ Bilginin İslamileştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı* adıyla ikinci baskı olarak tekrar yayınlanmıştır (*Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan*, 1989).

El-Attas ve Faruki'nin konuyla ilgili çalışmaları teoride kalmamış, bir çok eğitim kurumun kurulmasına vesile olmuştur. 1977 Mekke Konferansı'na katılan aynı zamanda Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin üçüncü rektörü olan Prof. Dr. Kamal Hassan çalışmasında üniversitenin uluslararası bir hüviyette kurulma fikrinin tohumlarının, çalışmada bahsi geçen 1977 yılında Mekke'de gerçekleştirilen konferans neticesinde atılmış olup, ilk olarak 1982 yılında dönemin Başbakanı Tun Dr. Mahatir Mohamad tarafından Eğitim Bakanlığına sunulduğunu ve üniversitenin 20 Mayıs 1983 tarihinde Malezya Hükümeti tarafından resmi olarak kurulduğunu belirtmektedir (Hassan, 2019, 41-42).

Çalışmalarımız neticesinde *Bilginin İslamileştirilmesi* konusunda el-Attas ve el-Faruki olmak üzere iki farklı ekolün olduğu sonucuna varılmıştır. Konuya dair farklı yaklaşımları ve uygulamaları olduğu için iki farklı ekol oldukları söylenebilir.¹³Nakib el-Attas her ne kadar *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramını *çağdaş/günümüz bilgisinin İslamileştirilmesi / islamization of present-day knowledge* ifadesiyle literatüre kazandıran ilk isim olsa da, daha sonra bu kavram Faruki'nin 1982 yılında yayınladığı çalışma ile *Bilginin İslamileştirilmesi / İslamiza-*

¹³ Ancak bu farklar konunun kapsamı dışında olduğu için bu çalışmada detaylı bir şekilde yer verilmemiştir. Özetle el-Attas konuya epistemolojik bir perspektiften yaklaşır ve zihinlerin İslamileştirilmesini savunur. Bunun için de önce eğitimcilerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla bir eğitim enstitüsü kurulacaksa bu eğitim doktora eğitimiyle başlamalıdır. Bu nedenle el-Attas'ın enstitüsü olan ISTAC ile el-Faruqi'nin kurucusu olduğu IIIT ve İslam Üniversiteleri uygulamaları arasında ciddi farklar bulunmaktadır.

tion of knowlege olarak literatürde hakim bir konuma gelecektir. Nitekim Alparslan Açıkgenç, Nakib el-Attas'ın kurmuş olduğu enstitüde çalışırken el-Attas'ın İslam Bilimi hakkındaki görüşlerini detaylı bir şekilde ele aldığı ve kendisi ile istişare ettikten sonra yayınladığı eserinde, bu durumu şu sözler ile ifade eder:

“Prof. el-Attas “bilginin İslamileştirilmesi” ibaresini hiç kullanmadığını belirtmemiz gerekir, çünkü bilginin kendisi zaten İslamileştirilmiştir. Bunun yerine, “çağdaş bilginin İslamileştirilmesi” ibaresini kullanır. Çünkü ona göre bu bilgiye Batı'nın dünya görüşü ve sekülerizm nüfuz etmiştir”(Açıkgenç, 1996, 7).

Nakib el-Attas'ın öncülüğünde 1987 yılında İslam Düşüncesi ve Medeniyeti, Dinler Tarihi ve Felsefe alanlarında lisans üstü eğitim ve araştırma faaliyetlerinde bulunması amacıyla Malezya'da *International Institute of Islamic Thought and Civilization: ISTAC / Uluslararası İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü* kurulmuştur. 1992 yılında kurulan *Malezya İslam Anlayışı Enstitüsü/ the Institute of Islamic Understanding Malaysia (IKIM)* ve 2011 yılında *University Teknologi Malaysia UTM/ Malezya Teknoloji Üniversitesi* bünyesinde kurulan *Centre for Advanced Studies on Islam, Science and Civilisation: CASIS / İslam, Bilim ve Medeniyet Çalışmaları Merkezi* el-Attas ekolünün faaliyetlerini devam ettiren kurumlardır.

El-Attas ve Faruki'nin çalışmaları ve konferansın sonuçlarından biri olarak 1980 yılında kurulan ve 1985 yılında yeniden yapılandırılan Pakistan İslâm Üniversitesi de yukarıda bahsi geçen diğer kurumlar gibi *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramının teoriden pratiğe yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca aralarında Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi'nin de bulunduğu, İslam Konferansı Örgütü/*Organisation of Islamic Cooperation (OIC)* tarafından desteklenen üç tane daha İslam Üniversitesi bulunmaktadır (“Islamic Universities”).

- İslam Teknoloji Üniversitesi, Bangladeş / Islamic University of Technology (IUT) Bangladesh
- Uganda İslam Üniversitesi / Islamic University in Uganda (IUIU)

- Nijer İslam Üniversitesi / Islamic University Niger (IUN)

5. Konferans Sonrası Alınan Kararlar ve Açılan Kurumlar

Önceki konuda dolaylı olarak zikrettiğimiz üniversiteler ve kurumlar haricinde konferansın Organizasyon Komitesinin doğrudan irtibatlı olup kurduğu kurumlar da bulunmaktadır. Bu komite Konferans'ın son bulmasının ardından çalışmalarına ara vermeden devam etmiştir. Dr. Sayed Ali Ashraf'ın konferans sonrası süreci detaylıca anlattığı çalışmasındaki bilgilere göre; Konferans'ın Düzenleme Komitesi (*Organising Committee*) Takip Komitesine (*Follow-up Committee*) dönüştürüldü ve Komite çalışmalara devam etmek için King Abdulaziz Üniversitesi'nin Cidde'ki genel merkezine taşındı. Bu komite 1977-1980 yılları arasında görev aldı. İkinci konferansın *Müfredat Tasarımı*, üçüncü konferansın *Ders Kitabı Geliştirme*, dördüncü konferansın da *Öğretmen Eğitimi* konularında olması planlandı. Bu doğrultuda konferansa katılan Müslüman Çoğunluklu ülkelerin hepsinin Eğitim Bakanlıklarına yazı gönderildi. İlk cevap Pakistan'tan geldi. Bu nedenler ikinci konferans 1980 yılında Pakistan'da, üçüncü konferans 1981 yılında Bangladeş'te ve dördüncü konferans 1982 yılında Endonezya'da düzenlendi (Ashraf, 1990, 13-15).

Konferansın kabul edilen kararlarından bir tanesi de uluslararası bir hüviyette *Dünya İslami Eğitim Merkezi/ The World Centre for Islamic Education (WCIE)* kurmaktı. Bu doğrultuda çalışmalarına devam eden Takip Komitesi sekreterleri, İslam Konferansı Örgütü'nün Dışişleri Bakanlarına yönelik toplantılarına katılıyor ve burada bu kararı tekrar dile getiriyorlardı. Neticesinde 1978 yılındaki toplantıda bu eğitim merkezinin Suudi Arabistan sponsorluğunda kurulması kararlaştırıldı. 1980 yılında kurulan merkez, 1982 yılında Suudi Arabistan hükümetinin projeyi Ümmül Kura Üniversitesi'ne devretmesi ile hedeflenen faaliyetlerini sonlandırmış oldu. 1977 Mekke Konferansı'nda kararlaştırılan eğitim merkezi kararını yerine getirmek için Şeyh Ahmed Salah Camcum, Dr Abdullah Omar Nasseef ve Dr. Syed Ali Ashraf kararlıydılar, bu nedenle 1983 yılında Cambridge'de *the Islamic Academy / İslam Akademisi*'ni kurdular (Ashraf, 1990, 17). Bu Akademi bünyesinde *Muslim Education Quarterly* isimli araştırma dergisini yayınlanmaya başlandı. Ayrıca yıl boyunca lokal ve uluslararası seminerlerin ve eğitim çalışmalarının düzenlediği, okul-

lara yönelik müfredatların hazırlandığı Ashraf'ın vermiş olduğu bilgiler arasında yer almaktadır (Ashraf, 1990, 40). Ayrıca Ashraf, çalışmasında Fas'ın Rabat şehrinde 1982 yılında kurulan *İslami Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu / Islamic Education, Scientific and Cultural Organization (ISESCO)*'nun da bu konsefansın sonuçlarından biri olarak kurulduğunu belirtmiştir (Ashraf, 1990, 16).

Konferansın sonuçlarından biri olarak Takip Komitesi seçilmiş bildirilerden hareketle altı kitaptan oluşan bir İslami Eğitim Serisi çıkarmıştır. Bu kitaplar sırası ile aşağıda yer almaktadır:

- Müslüman Eğitiminde Kriz/Crisis in Muslim Education (Husain - Ashraf, 1979)
- İslami Eğitimin Amaçları ve Hedefleri/Aims and Objectives of Islamic Education (Al-Attas, 1979)
- Müfredat ve Öğretmen Eğitimi/Curriculum and Teacher Education (Al-Afendi - Baloch, 1980)
- Sosyal ve Doğa Bilimleri: İslami Perspektif/Social and Natural Sciences: The Islamic Perspective (Al-Faruqi - Nasseef, 1981)
- Müslüman Dünyasında Eğitim ve Toplum/Education and Society in the Muslim World (Khan, 1981)
- Felsefe, Edebiyat ve Güzel Sanatlar/Philosophy, Literature and Fine Arts (Nasr, 1982)

Sonuç

İki yıllık bir ön hazırlık neticesinde organize edilen, literatürde 1977 Mekke Konferansı olarak da bilinen Birinci Dünya Müslüman Eğitim Konferansı/ *First World Conference on Muslim Education* Müslümanların eğitimsel ihtiyaçlarını ele almak üzere 31 Mart- 8 Nisan 1977 tarihlerinde Mekke'de düzenlenmiştir. Bu konferans düzenlendiği dönemde ve sonrasında dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasal bağımsızlığını eline alan İslam dünyasında toplumsal problemler dikkati çekmekteydi. Bu problemlerin kaynağını uygulanmakta olan Batı tarzı seküler eğitim sistemi olarak gören Müslüman düşünür ve akademisyenler bu konferans çatısı altında bir araya gelip, bir çözüm önerisi bulmayı hedeflediler. Sonuç olarak

Konferansa, Suudi Arabistan'ın ev sahipliğinde 40 ülkeden 313 bilim adamı, akademisyen iştirak etmiş ve 150 bildiri sunulmuştur. Konferansın en belirgin sonuçlarından biri olan *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramının oluşması ve teoriden pratiğe dönüşmesi konusunda iki farklı ekolün kurucuları olan Nakib el-Attas ve İsmail Raci el-Faruki de bu konferansta hem komite başkanı, hem de konuşmacı olarak yer almıştır. Ayrıca Türkiye'den Doç. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Ali Şafak, Dr. Osman Öztürk, Dr. Nahit Dinçer ve Prof. Dr. Nevzad Yalçıntaş konferansa katılan isimler arasındadır.

Konferans kitapçığında Konferansın 31 Mart- 8 Nisan 1977 tarihleri arasında gerçekleştirildiği bilgisi bulunmaktadır. Ancak 31 Mart- 2 Nisan tarihleri arasında uygulamada neler yapıldığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu nedenle 31 Mart- 2 Nisan arasındaki süreçte katılımcıların Mekke'ye varışının ve grup ve komitelere yerleştirilmelerinin organize edildiği varsayılmaktadır.

Konferans 2 Nisan tarihinde genele açık sunumlar ile başlayıp, sonraki tarihlerde gün içinde belirlenen konular çerçevesinde kapalı oturumlar şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ancak konferans boyunca her akşam genele açık seminerlere yer verilmiştir. Kapalı oturumlar, belirlenen grup ve komiteler tarafından gerçekleştirilmiş olup, 8 Nisan 1977 Cuma günü kapanış programında alınan kararlar onaylanmış ve rapor şeklinde okunmuştur.

Konferansın temel düşüncesi; insanın *ruh* ve *bedenden* oluşan bir varlık olmasıdır. Batı tarzı seküler eğitim dışsal olanları analiz etmenin tekniklerini öğretirken, mutlak olan *ruh* ve değişken olan bedenin bütünleşmesini sağlayacak teknikleri üretmede başarısız olmaktadır. Bu eğitim sistemi Batıda kafa karışıklıklarına sebep olduğu gibi, Batı tarzı seküler eğitim sisteminden geçmiş Müslümanlarda da kafa karışıklıklarına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle;

"...tüm bilgi alanlarındaki İslami düşünce ekollerinin Batılı düşünce ekollerinin yerini alması ve İslami düşünce okullarının Beden (Body) ve Ruh (Spirit), Madde (Matter) ve Zihin (Mind), Geçici (Temporary) ve Ebedi (Eternal), sözde Seküler (so-called Secular) ve İlahi (Divine) olanın entegrasyonunu gerçekleştirmesi yoluyla, barış ve uyum, ekonomik refah ve siyasi ilerleme yönünde sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamada başarılı olabileceği" ileri sürülmektedir.(First World Conference on Muslim Edu-

cation Conference Book, 1977, 12-13)

Ayrıca bu Konferansta hedeflenen eğitim reformunun çok büyük bir meydan okuma olduğu ve “onunla yüzleşmek ve üstesinden gelmenin eğitim cihadından başka bir şey olmadığı” vurgulanmaktadır (*First World Conference on Muslim Education Conference Book, 1977, 13*).

Konferans sonrasında Konferansın Düzenleme Komitesi, Takip Komitesine dönüştürülmüş ve 1977-1980 yılları arasında alınan kararların uygulaması konusunda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar neticesinde; 1980 yılında *Müfredat Tasarımı* konulu ikinci konferans Pakistan’da, *Ders Kitabı Geliştirme* konulu üçüncü konferans 1981 yılında Bangladeş’te ve *Öğretmen Eğitimi* konulu dördüncü konferans 1982 yılında Endonezya’da düzenlenmiştir.

Konferansın hedeflerinden birisi de uluslararası hüviyette bir eğitim merkezinin kurulmasıydı. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar neticesinde 1980 yılında *Dünya İslami Eğitim Merkezi/ The World Centre for Islamic Education (WCIE)* kuruldu. Ancak bu merkezin uluslararası statüsü uzun sürmedi, Merkez’in sponsorluğu Suudi Arabistan Hükümeti’nden Ümmül Kura Üniversitesi’ne devredilmesi sonucuyla 1982 yılı itibariyle hedeflenen çalışmalarına son verildi. Ancak Takip Komitesi üyeleri bu merkezi açmakta ve faaliyetlerini devam ettirmekte kararlı idi. Bu nedenle 1983 yılında Cambridge’de *the Islamic Academy / İslam Akademisi* kurulmuştur.

Konferansın detaylarını içeren ve 1977 yılında yayınlanan Konferans Kitabının haricinde, seçilmiş konferans bildirilerine yer verilen ve altı kitaptan oluşan bir İslami Eğitim Serisi de yayınlanmıştır.

Bunların haricinde, Nakib el-Attas ve İsmail Raci el-Faruki’nin çalışmalarının devam ettiği ve buldukları ülkelerde aktif rol aldıkları bilinmektedir. Faruki’nin 1986 yılında şehit edilmesiyle sonuçlanan suikastin her ne kadar olumsuz etkileri olsa da 1981 yılında kuruluşunda önderlik ettiği *International Institute of Islamic Thought (IIIT) / Uluslararası İslam Düşünce Enstitüsü* Bilginin İslamileştirilmesi alanındaki çalışmalarına devam etmektedir. Aynı şekilde yazmış olduğu ve daha sonra IIIT tarafından genişletilerek tekrar yayınlanan *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan/ Bilginin İslamleştirilmesi: Genel İlkeler ve Çalışma Planı* isimli kitap günümüzde İslami Eğitim konusunda okuma yapanların dikkatini çeken bir çalışma olarak literatürde

yer almaktadır. Faruki ve IIIT söz konusu olduğunda daha çok *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramının pratikteki uygulamaları dikkat çekerken, el-Attas'ın çalışmaları incelendiğinde, epistemolojik olarak daha derin bir bakış açısıyla konunun ele alındığı söylenebilir.

Nitekim hem el-Attas'ın kendi çalışmaları, hem de 1987 yılında el-Attas'ın öncülüğünde kurulan *International Institute of Islamic Thought and Civilization: ISTAC / Uluslararası İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü*, 1992 yılında kurulan *Malezya İslam Anlayışı Enstitüsü/ the Institute of Islamic Understanding Malaysia (IKIM)*'in çalışmaları ve 2011 yılında Attas ekolünün çalışmalarını devam ettirmek amacıyla öğrencileri tarafından kurulan *Centre for Advanced Studies on Islam, Science and Civilisation: CASIS / İslam, Bilim ve Medeniyet Çalışmaları Merkezi*'nin çalışmaları incelendiğinde bu epistemolojik yaklaşım dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak bilginin üretimi ve uygulanması, İslami değerlerin metinlere ve öğretime aktarılması gibi pek çok konunun ele alındığı 1977 Mekke Konferansı, farklı kültürler ve eğitim sistemlerinde yetişmiş Müslüman düşünürleri ve akademisyenleri bir araya getirmiş olması açısından oldukça önemlidir. *Bilginin İslamileştirilmesi* kavramının oluşmasında ve gelişmesinde, ayrıca metinde bahsi geçen bütün kurum, kuruluş, yayın ve üniversitelerin hayata geçmesinde bu Konferans'ın kayda değer bir etkisi olmuştur.

Kaynakça

- AbuSulayman, AbdulHamid (ed.). *Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan*. Herndon, U.S.A.: International Institute of Islamic Thought (IIIT), 2. Basım, 1989.
- AbuSulayman, AbdulHamid. *Islamization: Reforming Contemporary Knowledge*. Herndon, U.S.A.: International Institute of Islamic Thought (IIIT), 1994.
- Açıkgenç, Alparslan. *Islamic Science Towards a Definition*. Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), 1996.
- Açıkgenç, Alparslan. *Kavram ve Süreç Olarak Bilginin İslamileştirilmesi*. İstanbul: Nesil, 1998.

- “Otuz Yılın Ardından ‘Bilginin İslamileştirilmesi’: Temellere Dönüş”. çev. Said Nuri Akgündüz. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2015), 283-296.
- Al-Afendi, Muhammad Hamid - Baloch, Nabi Ahmed. *Curriculum and Teacher Education*. Great Britain: Hodder and Stoughton & King Abdulaziz University, Jeddah, 1980.
- Al-Attas, Syed Muhammad Naquib. *Aims and Objectives of Islamic Education*. Great Britain: Hodder and Stoughton & King Abdulaziz University, Jeddah, 1979.
- Al-Attas, Syed Muhammad Naquib. *Islam and Secularism*. Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), 2nd., 1993.
- Al-Attas, Syed Muhammad Naquib. *The Concept of Education in Islam a Framework for an Islamic Philosophy of Education*. Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), 3rd Basım, 1999.
- Al-Faruqi, Isma’il R. *Islamization of Knowledge: General Principles and Workplan*. Herndon, U.S.A.: International Institute of Islamic Thought (IIIT), 1982.
- Al-Faruqi, Isma’il Raji - Nasseef, Abdullah Omar. *Social and Natural Sciences: The Islamic Perspective*. Great Britain: Hodder and Stoughton & King Abdulaziz University, Jeddah, 1981.
- Altun, Veysel K. “İslam Düşüncesini Yeniden İnşa Çabası: Bilginin İslamileştirilmesi”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2014), 163-192.
- Alvani, Taha C. el-. “Bilginin İslamileştirilmesi: Dünü ve Bugünü”. *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (1995), 95-116.
- Ashraf, Syed Ali. *Islamic Education Movement an Historical Analysis 1977-1990*. Cambridge: The Islamic Academy Cambridge, 1990.
- “İslam Düşüncesi ve Medeniyetinin Yeniden Yapılanması Bilginin İslamileştirilmesi Akımının Analizi”. çev. Ömer Aydın. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2002), 69-184.

- Bakar, Osman. *Tawhid and Science: Essays on the History and Philosophy of Islamic Science*. Kuala Lumpur: Secretariat for Islamic Philosophy and Science, 1991.
- Birekul, Mehmet. "Bilginin Toplumsal İnşası: Bir Sosyal Gerçeklik Olarak Bilginin İslamileştirilmesi'ni Yeniden Düşünmek". *Milel ve Nihal* 9/3 (2012), 49-74.
- Faruki, İsmail Raci el-. *Bilginin İslamileştirilmesi Genel Çalışma Planı ve İlkeler*. İstanbul: Risale, 5. Basım, 2017.
- Haneef, Mohamed Aslam. *A Critical Survey of Islamization of Knowledge*. Kuala Lumpur: IIUM Press, 2. Basım, 2014.
- Hassan, Mohd. Kamal. "The International Islamic University Malaysia: Origin and Development". *The International Islamic University Malaysia The Garden of Knowledge and Virtue*. 35-58. Kuala Lumpur: IIUM Press, 2019.
- Hira, İsmail. *Modern Bilime Karşı Bir Proje: Bilginin İslamileştirilmesi (Faruki Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1995.
- Husain, Syed Sajjah - Ashraf, Syed Ali. *Crisis in Muslim Education*. Great Britain: Hodder and Stoughton & King Abdulaziz University, Jeddah, 1979.
- Khan, Mohammad Wasiullah. *Education and Society in the Muslim World*. Great Britain: Hodder and Stoughton & King Abdulaziz University, Jeddah, 1981.
- Kozak, İ. Erol. "'Bilginin İslamileştirilmesi' mi, 'İslamın Bilgileştirilmesi' mi?" *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (1999), 103-109.
- Nasr, Seyyed Hossein. *Philosophy, Literature and Fine Arts*. Great Britain: Hodder and Stoughton & King Abdulaziz University, Jeddah, 1982.
- Oktan, Yusuf. "Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi ve Bilginin İslamileştirilmesi". *İslam Dünyasında Üniversiteler ve İslami İlimler*. 379-391. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Ören, Mehmet Furkan. "Bilginin İslamileştirilmesi: Eleştirel Bir Yaklaşım". *AKRA Kültür ve Edebiyat Dergisi* 9/24 (2021), 43-62.

- Safi, Lüey. "İslami Bir Metodoloji Arayışı: Bilginin İslamileştirilmesi Tasarısı". *İslami Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (1993), 31-57.
- Saqeb, Ghulam Nabi. "Islamization of Education". *The American Journal of Islamic Social Sciences* 14/4 (1997), 115-121. <https://doi.org/10.35632/ajis.v14i4>
- Saqeb, Ghulam Nabi. "Some Reflections on Islamization of Education Since 1977 Makkah Conference: Accomplishments, Failures and Tasks Ahead". *Intellectual Discourse* 8/1 (2000), 45-68.
- Sıdal, Süleyman. "Garbiyatçılık Bağlamında Bilimin/Bilginin İslamileştirilmesi: Eleştirel Bir Yaklaşım Denemesi". *Mülkiye Dergisi* 48/1 (2024), 99-126.
- Uyanık, Mevlüt. *Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Uyanık, Mevlüt. *Çağdaş İslam Düşüncesinde Bilginin İslamileştirilmesi Kavramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Wan Daud, Wan Mohd Nor. *The Educational Philosophy and Practice of Syed Muhammad Naquib al-Attas An Exposition of the Original Concept of Islamization*. Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), 1998.
- Zengin, Metin. "Bilginin İslamileştirilmesi Projesi: Öncüler, Yorumlar ve Çıktılar". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2020), 1-8.
- First World Conference on Muslim Education Conference Book*. Jeddah: King Abdulaziz University, 1977.
- "Guru Puja: 1970- 1977". Erişim 02 Ekim 2024. https://www.prem-rawatbio.org/dlm_pubs/divinetimes/197806/gmj_gurupuja.html
- Islamic Universities Sponsored by the OIC. "Islamic Universities". Official Website. Erişim 12 Ekim 2024. https://www.oic-oci.org/page/?p_id=238&p_ref=80&lan=en

Islamization of Knowledge: General Principles and Work Plan. Herndon, U.S.A.:
International Institute of Islamic Thought (IIIT), 2nd Basım, 1989.

“İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)”. Erişim 07 Aralık 2024.
<https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa>